

על חופש אקדמי וחופש הביטוי

זכותו של אמן להחרים עיר וזכותו של פרופסור להחרים
אוניברסיטה, אך הזכות נובעת מחופש הביטוי ולא
מחופש היצירה או מהחופש האקדמי.
לכל סוגי החופש יש גבולות.

חיים הררי

בקיץ האחרון זכינו למנה גדושה של דיבורים על חופש: חופש הביטוי, החופש האקדמי, חופש היצירה וחופש הדת. ייתכן שעונת חופשות הקיץ והחום המעיק השפיעו וייתכן שהנטייה להקצנה פוליטית מימין ומשמאל דרבנה את שוחרי החופש מכל הסוגים. אולם, בתוך פסטיבל החופש נוצר בלבול מושגים מוחלט, וכרגיל, רוב אבירי החופש הקולניים משתייכים למחנות פוליטיים בקצה הימני ובקצה השמאלי, בדיוק אותם קצוות שלאמיתו של דבר, מעולם לא דגלו באף אחד מסוגי חופש אלה, וכשהגיעו לשלטון - במדינה זו או אחרת - תמיד התנכלו לכל חופש אפשרי. חשוב להקדים ולומר שאין, ולא יכול להיות, חופש אבסולוטי, באף אחד מהתחומים. בכך אין שום חידוש, אולם מפתיע כמה הכרזות דרמטיות ומאמרים בעיתונות מתעלמים מעובדה ידועה זאת. כל מדינה דמוקרטית חייבת להטיל מגבלות מסוימות על

כל סוגי החופש, וכל חברה החפצה להגן על עצמה מפני חיסול פיזי או תרבותי חייבת להקפיד על גבולות החופש. מיקומם המדויק של הגבולות שונה ממדינה למדינה ומחברה לחברה, בקרבת הגבול תמיד קיים אזור "מפורז" אפור, אולם המגבלות קיימות תמיד. קיומן של מגבלות אלה אינו ממעיט, כהוא זה, מהחיוניות של סוגי החופש השונים. הם היו, ונשארו, עיקר העיקרים של חברה דמוקרטית ליברלית וחופשית, נוסח העולם המערבי.

מגבלות על חופש הביטוי

לא נחזור כאן על הדוגמה הסטנדרטית בדבר האיסור לצעוק "אש!" באולם מלא מפה לפה, וברור לגמרי שגם אם, במדינה מסוימת, שרפת הדגל היא ביטוי לגיטימי להבעת דעה, הרי ששרפתו יחד עם הבניין שעליו הוא מתנוסס אינה יכולה להיחשב כלגיטימית. גם אם פורנוגרפיה "קונבנציונלית" נכללת בחופש הביטוי, הפדופיליה חורגת ממנו. במדינות מסוימות הכחשת השואה היא עבירה פלילית. באחרות, כל פגיעה קשה ברגשות דתיים של הזולת אינה מותרת. גם גילוי סודות ביטחוניים, המסכנים חיי אדם, במיוחד בזמן מלחמה, הוא חלק מהרשימה הסטנדרטית של מגבלות חופש הביטוי. בכל המקרים האלה, קיימים מצבים שבהם המגבלות ברורות וכל בר-דעת יצדיק אותן, וישנם מקרים שבהם הגבולות בין מותר ואסור הם אפורים.

חופש הביטוי אינו נותן הכשר לשקרים (ובוודאי לא לעדות שקר בבית משפט) ולהשמצות מזיקות וחסרות שחר. חוקי לשון הרע, השונים בפרטיהם ממדינה למדינה, מהווים, כמובן, הגבלה סבירה על חופש הדיבור, וכך גם הכלל הברור של "אמת בפרסום". הפצת עובדות בלתי נכונות יכולה, בנסיבות מסוימות, לגרום לנזקים בלתי הפיכים, ועוד נחזור לכך בהקשר של נושאים רפואיים. גם כאן ישנן הגבלות מוצדקות על חופש הביטוי, והן חלות גם על "חופש היצירה". יצירה אמנותית, כביכול, המאשימה פלוני, או קבוצת אנשים, במזיד ובמישרין, בביצוע פשעים שלא היו ולא נבראו, אינה יכולה להיות מוגנת על ידי חופש יצירה כלשהו.

גם לסובלנות יש גבולות, ואחת השאלות החשובות ביותר היא: האם סובלנות כלפי אי-סובלנות היא מידה נאה או מגונה? לעניות דעתי, אין מקום לסובלנות כלפי מי שחורת על דגלו חוסר סובלנות מוחלט. סובלנות כלפי כפייה דתית דורסנית או כלפי פשע מאורגן, וסובלנות כלפי ארגון שהוא רצחני במוצהר, או גזעני, אינן מתקבלות על הדעת. אין מדובר כאן במשחקי מילים או בשעשועים לוגיים. סובלנות היא מידה נאה, אבל כאשר היא הופכת לוותר על כל עמדה מוסרית, הגלגל מתהפך.

החופש האקדמי אינו זהה לחופש הביטוי

בישראל מקובל שהבעת תמיכה בחרם כולל על מדינת ישראל, או בחרם על אוניברסיטאות ישראליות, מהווה הבעת דעה לגיטימית (מאוסה ומבחילה, אך לגיטימית). המצב פחות ברור לגבי תמיכה מפורשת בחיסול מדינת ישראל, שכן זוהי כבר, במובן מסוים, הסתה לרצח המוני. מסובכת עוד יותר היא הסוגיה של תמיכה ב"זכות השיבה" למיליוני נכדים ונינים של פליטים פלסטינים, מהלך שבהכרח יביא לקצה של המדינה, אבל חלק מתומכיו אינם מודים בזאת. גם תמיכה ישירה או עקיפה בחמאס היא עמדה פרובלמטית, בלשון המעטה. מבלי שניכנס לדקדוקים משפטיים, עובדה היא שיש בישראל קבוצות פוליטיות, אמנם זעירות, הדוגלות בגלוי בכל העמדות האלה. איש אינו מונע מהם לומר את דברן, ואף לכתוב זאת, אולי לעתים קרובות מדי, מעל דפי העיתונות.

בחודשים האחרונים, הדיון הבולט בתקשורת ובנוף הפוליטי שלנו נוגע לאו דווקא לחופש הביטוי אלא, לכאורה, לחופש האקדמי. גם חופש היצירה הועלה כטיעון מסייע לחרם המוכרז על ידי יוצרים (ולא, כפי שאפשר היה לצפות, כנגד חרם על יוצרים). חופש הדת מתנגש, מפעם לפעם, בחופש האקדמי, במיוחד בארצות-הברית, אבל גם באירופה ובישראל. כל אלה הם נושאים שונים בתכלית מחופש הביטוי.

החופש האקדמי אינו זהה לחופש הביטוי. בכל הנוגע להבעת דעה, זכותו של איש אקדמיה אינה שונה במאומה מזכותו של כל אזרח אחר, ואין לדבר נגיעה בעבודתו האקדמית. החופש האקדמי הוא חופש ההוראה והמחקר, נושא שאינו נוגע ישירות למי שעיסוקו מחוץ לאקדמיה. מרצה באוניברסיטה רשאי להביע דעות בכל נושא, כשם שמנהל חשבונות או נהג מונית רשאים לעשות זאת, ואותן מגבלות יחולו על כל המתבטאים, ללא קשר לעיסוקיהם האחרים. המרצה אינו יכול לדבר בשם האוניברסיטה, כשם שנהג המונית אינו יכול לחייב את חברת המוניות להזדהות עם דעותיו.

גם חופש ההוראה וחופש המחקר, כמו כל חופש אחר, חייבים להיות מוגבלים. יש מגבלות חמורות על ביצוע ניסויים בבני אדם ובבעלי חיים, במסגרות מחקר אקדמי, ואיש לא יטען שמדובר כאן בהתנכלות לחופש האקדמי. חופש אקדמי אינו כולל את החופש האבסולוטי להרע לאחרים. קיימות גם סוגיות של ניגודי אינטרסים וגילוי נאות של מקורות מימון העשויים להגביל מחקרים מסוגים שונים. מחקר על נזקי העישון הממומן על ידי חברת סיגריות, מחקר על אפקטיביות של תרופה הממומן על

ידי חברת תרופות מתחרה, ומחקר באוניברסיטה אמריקאית על זכויות האדם בערב הסעודית, הממומן על ידי קרן סעודית, מעוררים שאלות נוקבות ומחייבים לפחות גילוי מלא, אם לא פסילה על הסף. הטיפול בנושאים אלה אינו כרוך בצמצום החופש האקדמי. סביר אפילו לטעון שהשמירה על החופש האקדמי מחייבת סייגים בתחומים האלה.

אין ספק שפרופסור באוניברסיטה איננו רשאי להפלות בציונים בין תלמידים ותלמידות, לבנים ושחורים, יהודים וערבים, או בין תלמידים לפי נטייתם המינית והשקפתם הפוליטית, "כדי לחקור את ההשפעות הפסיכולוגיות של אפליה כזאת", או מכל סיבה אחרת. הוא גם אינו רשאי, במסגרת החופש האקדמי, להניח שקבוצה זו או אחרת היא בעלת מנת משכל נמוכה יותר, ולהתבסס על הנחה זו בהערכת עבודות תלמידים, גם לא בכיוון של אפליה מתקנת. עובדה היא, שמחקרים המשווים מנות משכל של קבוצות אתניות שונות נחשבים כמעשה "אנטי-חברתי" והמסד האקדמי בורח מהם, בדרך כלל, כמפני אש, בין אם הדבר תואם את החופש האקדמי ובין אם לאו. אין ספק שכל "שוחרי החופש האקדמי" יצאו מגדרם אם נשיא אוניברסיטה יטיל ספק בכישוריהן של נשים. נשיא אוניברסיטת הרווארד הודח בשל אמירה כזאת, ואיש לא הגן עליו בשם החופש האקדמי

חופש אקדמי אינו חל על פעילות שאינה בתחום המחקר וההוראה

החופש האקדמי אינו חל על פעילות איש סגל אקדמי שאינה בתחום המחקר וההוראה. האיסור המונע מפרופסור להטריד מינית או לזרוק אבנים על חיילי צה"ל בהפגנה בלתי חוקית, זהה לאיסור החל על שחקן תאטרון או על טכנאי מחשבים. כולם כפופים לאותם חוקים. גם פעילות הקשורה בחיים האקדמיים, אך אינה הוראה או מחקר, אינה בהכרח נוגעת לחופש האקדמי. יש לי הכבוד להיות מעורב באופן פעיל בפרויקט החונכות הארצי פר"ח, מיום הקמתו, ואיני חושב שפעילות זו, עם כל חשיבותה החברתית הגדולה, נכללת בקטגוריה של מחקר או הוראה שהחופש האקדמי נוגע להם.

אין ספק שהחופש האקדמי אינו מתיר לאיש סגל אקדמי לחבל פיזית במתקני האוניברסיטה שלו, מפני שהוא חושב שהם משמשים למטרה שאינה מקובלת עליו, או שאיכותם אינה טובה בעיניו, או מפני שמי שמפעיל אותם הכעיס אותו. פעולה כזאת אינה נוגעת כלל לחופש ההוראה והמחקר והגנת החופש האקדמי לא תעמוד למי שיעשה זאת. אבל אם כך הוא הדבר, האם פרופסור באוניברסיטה רשאי להטיף

להחרמת האוניברסיטה שלו, מבלי להחרים אותה בעצמו ולהתפטר ממשרתו? הרי החרמת האוניברסיטה כרוכה בנזק רב יותר מהנזק הנגרם על ידי פגיעה פיזית במתקן זה או אחר. איני רואה כיצד אפשר להטיף להחרמת מישו או משהו, מבלי לתת דוגמה אישית ולהצטרף לחרם, כלומר, במקרה הזה, להתפטר מהמשרה האוניברסיטאית. זכותו של פלוני לחלוק על דעתי ולהצדיק צביעות מעין זאת, אבל בוודאי שאין לכך שום קשר לחופש האקדמי.

ברוב האוניברסיטאות בעולם קיימים כללים ברורים בדבר המעשים החריגים המצדיקים הדחת פרופסור בעל משרה קבועה. התנהגות קיצונית, בלתי הולמת, המסכנת את האוניברסיטה וסותרת את כלליה, אם היא קבועה וחוזרת על עצמה, היא, בדרך כלל, עילה מספקת. קריאה לחרם על המוסד המעסיק אותך היא, ללא ספק, התנהגות כזאת.

פרופסור התומך בהחרמת האוניברסיטה שלו, זכאי להביע דעה זאת משום שיש לו חופש הבעת דעה, ולא משום שהעניין נוגע בחופש אקדמי. אין שום דבר אקדמי בחרם על מדינה או על אוניברסיטה. זו אינה סוגיה מחקרית ובוודאי שאין מדובר בהוראה. בדומה לכך, זכותו של אמן היא להחרים מדינה, עיר או תאטרון מסוים, בין אם הדבר גורם לו לרווח או להפסד, כספי או ציבורי, אך זכות זאת נובעת מחופש הביטוי ולא מחופש היצירה. אין כל יצירתיות אמנותית בהטלת חרם. הניסיון להגן על עמדות כאלה בשם החופש האקדמי או חופש היצירה האמנותי הוא סילוף מכוון של עקרונות חשובים אלה, ומהווה פגיעה חמורה במהותם. כל חופש המנוצל לרעה, בכוונה תחילה, יוצא פגוע וניזוק על ידי השימוש הנלוו.

מגבלות על חופש אקדמי עשויות להיגזר מהבעת דעות

קיימות גם מגבלות לגיטימיות לחופש אקדמי הנגזרות מהבעת דעות מסוימות. במקרים אלה, חופש הביטוי חייב להישמר, אך לא החופש האקדמי. פרופסור לאסטרופיזיקה באוניברסיטה אינו יכול להמשיך וללמד בחוג לפיזיקה, אם לדעתו היקום נברא לפני 5771 שנה ולא לפני מיליארדי שנים. יש להניח שעל סמך דעה זו בלבד, אותו אדם לא ימונה למשרת פרופסור, ולא תהיה בכך כל פגיעה בחופש האקדמי. אפילו אם אותו פיזיקאי זכה במשרה פרופסוריאלי קבועה, וביום בהיר אחד החליט להאמין בספר בראשית ככתבו וכלשונו, יש להניח שהפקולטה לפיזיקה, בה הוא מכהן, תמצא דרך למנוע ממנו להורות זאת לסטודנטים. בדומה לכך, פרופסור לביולוגיה שיתכחש לעקרונות תורת האבולוציה וידגול בסיפור תיבת נוח, ייתקל

בהגבלות רציניות ל"חופש האקדמי" שלו, ובצדק. מי שדוגל ב"תאוריות" דתיות חליפיות לעקרונות האבולוציה והקוסמולוגיה רשאי לדבוק בדעתו ובאמונתו הדתית, אך אינו רשאי לנצל את החופש האקדמי כדי להפיץ "תורות מדעיות" חסרות שחר במסגרת לימודי הפיזיקה או הביולוגיה. החופש האקדמי אינו חופש להטעות ולהוליך שולל.

ככל שאנו מתרחקים מהמדעים המדויקים ונעים לעבר מדעי הרוח והחברה, הסוגיה הולכת ומסתבכת. האם פרופסור להיסטוריה בת זמננו רשאי ללמד באוניברסיטה כי "על פי מחקרים רציניים שנעשו, יש ספק רציני אם השואה התרחשה או אם תאי הגזים היו קיימים"? האם החופש האקדמי מאפשר זאת? עניין אחד הוא להביע דעה, ועניין אחר לגמרי הוא ללמד דעה זו כעובדה, או כהשערה בעלת סבירות גבוהה, לדורות של סטודנטים. כבר אמרנו: יש מדינות שבהן אפילו הבעת דעה כזאת היא עברה. אולם להורות זאת כהלכה אקדמית הוא, לכל הדעות, מעשה שאין כל קשר בינו ובין חופש אקדמי.

זיכרון השואה מספק לנו תמיד דוגמאות בוטות, כי אין ספק שהשואה התרחשה ואין ספק שמכחישיה נגועים בכוונות אפלות או בבעיות נפשיות. אבל קיימים מאורעות היסטוריים רבים, לרבות בדורות האחרונים, ולרבות בסביבתנו הגאוגרפית, שלגביהם יש ויכוחים וספקות, בחלקם לגיטימיים ובחלקם חסרי שחר. לשם כך גויסה מילה תמימה שהשימוש בה התפשט בחוגים מסוימים כסרטן בעל גרורות: "נרטיב". המילה "נרטיב" הפכה להיות מילת קוד לסוג מסוים מאוד של רוויזיוניזם היסטורי. כך קיים "נרטיב" של אחמדינג'ד, על פיו ניצולי השואה (שלא התרחשה?) הגיעו לארצם של הפלסטינים וגנבו אותה כדי להקים שם את מדינתם. העובדה שהשואה אכן התרחשה, וכמעט כל ניצוליה־שורדיה שעלו ארצה הגיעו רק לאחר קום המדינה, אינה מעלה ואינה מורידה, כי מדובר ב"נרטיב", ויש הסוברים ש"נרטיב", יהיה אבסורדי כאשר יהיה, אינו זכאי להיחשב כשקר פשוט. זכותו של פרופסור באוניברסיטה לחשוב כך, ואם הוא פרופסור לכימיה או לראיית חשבון, אין לכך כל קשר לעבודתו בהוראה ובמחקר והחופש האקדמי שלו אינו נוגע לעניין. אבל, כשם שהפרופסור לפיזיקה אינו יכול ללמד דורות של פיזיקאים צעירים שהיקום נברא לפני 5771 שנה, כך גם ספק אם הפרופסור להיסטוריה בת זמננו יכול למכור את ה"נרטיב" של אחמדינג'ד לדורות של תלמידים.

מי קובע את הגבולות?

כאן מתעוררת, כמובן, סכנה רצינית של צנזורה, של התערבות "האח הגדול" ושל הצבת גבולות. יהיו מי שיאמרו שהתאוריה של הבריאה התנ"כית של האדם רשאית להילמד בפקולטה למדעי החיים בצד תורת האבולוציה, ושהחופש האקדמי מגן על טענה זו. על כך נאמר בבירור: יש טענות אקדמיות שהן בחזקת אמת מובהקת, יש שהן רק בחזקת תאוריה סבירה ומקובלת, ויש שהן במעמד של השערה הטעונה הוכחה. יש גם כאלה שהן בבחינת שקר או טעות גסה או ספקולציה פרועה ובלתי מתקבלת על הדעת. מרצה אוניברסיטאי שאינו מסוגל להבחין בין כל אלה, אינו ראוי לתפקידו ואינו מוגן על ידי החופש האקדמי. האבולוציה היא עובדה ובריאת היקום לפני מיליארדי שנים גם היא עובדה. מי שיחמיר עם מדען המתכחש לאלה, אינו בחזקת "אח גדול" ואינו צנזור. הוא פשוט מונע הטעיה בזדון של דורות של תלמידים.

יש טיעון לוגי, כביכול, האומר: קיימים נושאים אקדמיים רבים השנויים במחלוקת לגיטימית, ולכן יש לראות גם את כל שאר הנושאים האפשריים כשנויים במחלוקת. טיעון זה הוא, כמובן, איוולת מוחלטת ואינו עומד במבחן השכל הישר. את הדרך לקיצוניות בלתי סבירה, תמיד אפשר לרצף בטיעונים המתמיימים להיות לוגיים. לפני מספר שנים, פשטו בעולם טענות סרק שהאיידס (AIDS) אינו מועבר על ידי נגיף. בדרום אפריקה, מוכת האיידס, מנהיגים פוליטיים מהשורה הראשונה תמכו בתאוריית ההבל הזאת וסיכנו את חייהם של מיליונים שוויתרו על אמצעי זהירות. שום חופש אקדמי לא ירשה להורות שטות כזאת בפקולטה לרפואה באוניברסיטה. באחרונה, צצו גם טענות שחיסונים סטנדרטיים כנגד מחלות שונות גורמים לאוטיזם, טענה שאין לה כל סימוכין מדעיים, ומי שמפיץ אותה מסכן חייהם של ילדים ומבוגרים. ה"נרטיב" של אחמדינג'ד שייך לאותה קבוצה של דברי שקר חסרי רגליים. זו עובדה, ואין זה משנה אם מדובר ברפואה או בהיסטוריה בת זמננו.

לא תמיד קל לקבוע את הגבול הדק בין אמת ברורה ומוכחת ובין טענה הנתונה לדיון ולוויכוח. בכל הדוגמאות שהזכרנו כאן, לא היה קשה לקבוע עמדה. בכוונה בחרנו כאן דוגמאות בשחור-לבן ולא באפור. כמו בכל נושא חברתי או משפטי אחר, קיים תמיד גם תחום ביניים שבו יכולות להיות דעות שונות ויש לנסות לאפשר לשכל הישר, ולא דווקא לנימוקים פסבדו-לוגיים קיצוניים ופנאטיים, לקבוע עמדה, או, מוטב, להציג עמדות שונות. "ייקוב הדין את ההר" היא עצה רעה בכל הנושאים האלה.

אוניברסיטה רצינית תדאג להקפיד על רמת המינויים האקדמיים שבה, ואם תעשה זאת בהצלחה, יתמנו רק פרופסורים בעלי שיעור קומה, ללא כל קשר לדעותיהם הפוליטיות ולעמדתם בנושאי דת. חזקה על מרצים כאלה שיקפידו על הפרדה בין אמת וסילוף, בין

עובדות ודעות ובין חופש אקדמי וחופש הבעת דעה. במקרים בהם הנושא הנלמד או הנחקר עשוי להיות שנוי במחלוקת סבירה, איש אקדמיה הראוי לתואר זה ידגיש את קיום הספק ואת הגישות השונות, מבלי לוותר על זכותו להביע את דעתו.

פלורליזם של דעות

אין לי מושג מה הן הדעות הפוליטיות של רבים מעמיתיי, פרופסורים לפיזיקה בישראל או באוניברסיטאות בחו"ל, בהן ביליתי שנים רבות, והדבר אינו חשוב בעיניי ואינו רלוונטי למעמד האקדמי של פיזיקאים אלה. לא קשה לנחש שזוכי פרס נובל, ישראל אומן ועדה יונת, נמצאים ימינה ושמאלה, בהתאמה, ממרכז המפה הפוליטית. אבל אין לכך כל נגיעה לחופש האקדמי, ואיש לא בדק את דעותיהם הפוליטיות בטרם מונו לפרופסורים ובטרם זכו בפרס נובל. ייתכן מאוד שממוצע דעותיהם הפוליטיות של מדעני ישראל הוא אי-שם מעט שמאלה מזה של הציבור הרחב, ואין בכך שום דבר טוב או רע. אין הדבר משפיע על עבודתם האקדמית, אלא אם כן יחרגו ממנה ויחליטו להרוס, פיזית או פוליטית, את המוסד בו הם מכהנים.

אולם אם, למשל, בפקולטה מסוימת למשפטים, במדינת ישראל, 95% מהפרופסורים יחשבו - כמו המועצה לזכויות האדם של האו"ם - שדו"ח גולדסטון סביר ואובייקטיבי, ושפושעי המלחמה האמיתיים באזורנו הם מפקדי צה"ל וחייליו, בעוד שרוב מכריע של המשפטנים בישראל סבורים אחרת, אז יש כנראה בעיה רצינית בשיטה בה אותה אוניברסיטה ממנה את הפרופסורים שלה. אין זה אומר, חלילה, שיש להעלות על הדעת התנכלות לאחד מהם, ובוודאי שאיש אינו יכול לומר להם מה ללמד, איך ללמד, באלו טקסטים להשתמש, או מה ואיך לחקור. אבל בהחלט סביר להקשות האם יד המקרה בדבר והאם המינויים באותה פקולטה נעשו בצורה העומדת בפני ביקורת אקדמית טהורה. מי שחושב אחרת, פשוט מיתמם. כשם שלא סביר ש-95% מהפרופסורים בפקולטה זו יהיו ילידי גליציה, או כותבים ביד שמאל או הומוסקסואלים, כך לא סביר שיש להם דעה פוליטית אחידה שהיא נחלת אחוז זעיר של המשפטנים בארץ. אם הזוכה בפרס הגדול של מפעל הפיס, בתשעה מתוך עשרה שבועות רצופים, הוא תושב סביון, כל אדם סביר ידרוש לבדוק את שיטת ההגרלות.

ברוב מוחלט של הפקולטות באוניברסיטאות בישראל לא מתעוררות בעיות אלה. רמת החוקרים והמרצים באוניברסיטאות יכולה להיות גבוהה יותר או פחות, ודעותיהם הפוליטיות מגוונות ובלתי רלוונטיות לנושאי מחקריהם והוראתם. אין לאיש בעיה עם פלוני בודד פה ושם, שכישרו האקדמיים טובים, והוא מביע עמדות פוליטיות

קיצוניות, המייצגות שבריר של אחוז מכלל הציבור. אין שום סיבה בעולם שספקטרום הדעות במחלקה אוניברסיטאית יהיה זהה בקצותיו או בהתפלגותו לזה של כלל האוכלוסייה המשכילה בישראל. אבל כללי הסטטיסטיקה בהחלט רלוונטיים כאן. אם בפקולטה להנדסת מכונות, בת עשרה פרופסורים, יש כהניסט אחד, או מרצה אחד התומך בעמדות החמאס, לא קרה כלום. גם אם יש שניים כאלה, אולי יד המקרה היא. אולם אם יש שמונה או תשעה חסידי כהנא, מתוך עשרה פרופסורים, יש לבדוק את שיטת המינויים האקדמיים באותה מחלקה, גם אם אין לכך כל קשר לתפקודם כמהנדסי מכונות. ואם אותם תשעה כהניסטים או חסידי חמאס מלמדים קורסים בדבר זכויות אדם, יש לבדוק שבעתיים את הנושא, ולא תהיה בכך שום פגיעה בחופש האקדמי. במצב כזה, יש למעשה רק שתי אפשרויות סבירות: או שאנשי הסגל בחרו זה את זה על פי שיוכם הפוליטי הקיצוני, או שבאקראי שניים או שלושה קיצונים הגיעו לאותה מחלקה, ומאז, מסיבה זאת, אף איש סגל "נורמטיבי" אינו רוצה להצטרף לקן הצרעות. מיותר להתייחס לאפשרות שלישית הטוענת שרק לאנשים מסוג זה ישנם, כביכול, הכישורים הדרושים. בכל המקרים, חובתה של אותה אוניברסיטה לשנות כיוון בבניית הסגל העתידי של אותה מחלקה, לא בסטייה אל עבר הקצה הפוליטי האחר, אלא בוודא של היעדר סינון פוליטי דומה בבחירת המרצים החדשים שיצטרפו בעתיד. לא תהיה בכך שום פגיעה בחופש האקדמי. להפך, זה יהיה צעד לכיוון של פלורליזם של דעות, וחופש מחשבה אמיתי.

על חופש הדת וחופש המחקר

גם חופש הדת עשוי להתנגש, לכאורה, בחופש האקדמי. כבר הזכרנו את סוגיות האבולוציה והקוסמולוגיה שהן לצנינים בעיני גורמים פונדמנטליסטיים בכל שלוש הדתות המונותאיסטיות. במקרים אלה, הקיצונים הדתיים מתיימרים להיאחז בחופש האקדמי כתירוץ להפצת רעיונותיהם האנטי־מדעיים. גם הם, כמו מחרימי האוניברסיטאות בישראל, מניפים את הדגל הזה בטענות שווא חסרות שחר. בכל המקרים האלה, מדובר, למעשה, בניסיון לכפיית דעה מסוימת, המתכסה באצטלה של חופש אקדמי.

לעומת זאת, קיימים נימוקים כבדי משקל כנגד חופש המחקר בנושאים מסוימים הנוגעים לאתיקה ביולוגית, ובעיקר בתחומי הגנטיקה וחקר המוח. חלק מהטענות הן בעלות אופי מוסרי כללי, וחלקן נשען על נימוקים המעוגנים באמונות דתיות. כאן יש ספקטרום רחב של סוגיות, ומגוון הקולות הנשמעים, גם מהכיוון הדתי, נע בין

קיצוניות חשוכה ובלתי קבילה, לבין עמידה על עקרונות אנושיים ומוסריים חשובים. זהו תחום סבוך ומרתק ובו כלולות, בין השאר, סוגיות הנמצאות באזורים ה"אפורים", הסמוכים לגבולות הסבירים של חופש המחקר. חופש מחקר בלתי מוגבל בנושאים מסוג זה עלול להוביל לתוצאות קשות ביותר, ומאידך, התנכלות קיצונית לחופש, בשם של איסורים דתיים ארכאיים, תמנע הצלת חיים של מיליונים. גם כאן, כמו בכל מקום אחר, קיצוניות ודוגמטיות יכולות להוביל רק לאבסורדים, וחשיבה נכונה וסובלנית מסוגלת לזהות, בכל מקרה, את המגבלות הראויות.

המילה העברית הייחודית "דווקא" היא סמל לאי-סובלנות מצד אחד, ולניצול לרעה של סובלנות, מצד שני. מי שחרד לשמירה על חירויות האזרח, ייזהר שבעתיים מהשימוש ב"דווקא". אין ספק שמי שנושא את דבר החופש לשווא, גורם נזק לחירויות שמקנה לנו המשטר הדמוקרטי. אין זה מפתיע שבכל המקרים האלה, ללא יוצא מן הכלל, ראשי הצעקנים הם בדיוק אלה המייצגים את הקצוות האפלים ביותר של הקשת הפוליטית והדתית בארץ ובעולם, השואפים לנצל את החירות כדי לצבור כוח, להגיע לשלטון ולחסל כל חופש.

אוקטובר 2010